

Recommendations for Reducing the Difficulties have Experienced by Parents with Premature Babies in Home Environment During the COVID-19 Pandemic

Sevilay ERGÜN ARSLANLI^{1,a}, Rana YİĞİT^{2,b}

¹Department of Midwifery, School of Health, Mersin University, Mersin, TURKEY

²Department of Child Health and Diseases Nursing, Faculty of Nursing, Mersin University, Mersin, TURKEY

ORCID: ^a0000-0002-1068-4202, ^b0000-0002-6832-3565

ABSTRACT

Parents who had a newborn baby during the pandemic have experienced difficulties and dilemmas in many issues. Especially parents with premature baby had more difficulties about baby care and in matters related to getting psychosocial and economical support. Parents have had a dilemma during the coronavirus epidemic about baby care which is involved breastfeeding, holding the baby, when and how long the premature baby should take a bath and how to perform oral care for the baby in this duration. In addition, the mother whose coronavirus test was positive needed information about taking protective measures to prevent transmission and they had hesitations about having close contact with their babies and breastfeeding. In this review, suggestions about reducing the difficulties experienced by parents with premature babies in home during the pandemic and information are given on some issues that parents have in dilemma.

Key words: Coronavirus, Difficulties, Home care, Premature newborn.

COVID-19 Pandemisi Sürecinde Prematüre Bebeği Olan Ebeveynlerin Ev Ortamında Yaşadıkları Güçlüklerin Azaltılması Konusunda Öneriler

ÖZ

Pandemi sürecinde yenidoğan bebeği olan ebeveynler birçok konuda güçlük ve ikilem yaşamaktadırlar. Prematüre bebeği olan ebeveynler bebek bakımı ile ilgili konularda, psikososyal ve ekonomik destek almada daha fazla güçlük yaşayabilirler. Ebeveynler Koronavirüs salgını döneminde emzirme konusunda, bebeği kucağa alma, bebeğin ağız bakımı, bebeğe banyo yaptırma zamanı ve sıklığı konularında ikilem yaşamaktadırlar. Ayrıca ebeveynler, Koronavirüs pozitif anneden bebeğe bulaşı önlemek için koruyucu önlemleri alma konusunda bilgi gereksinimi, yakın temas ve emzirme konusunda tereddütler yaşamaktadırlar. Bu derlemede, pandemi sürecinde prematüre bebeği olan ebeveynlerin evde yaşadıkları güçlüklerin azaltılması ile ilgili önerilere ve ebeveynlerin ikilemde kaldıkları bazı konulara ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Evde bakım, Güçlükler, Koronavirüs, Prematüre yenidoğan.

GİRİŞ

Yeni koronavirüsün neden olduğu hastalık, diğer adıyla Coronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19), Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan Eyaleti'nde başlayıp, hızla diğer ülkelere yayılmış ve kısa sürede küresel salgına dönüşmüştür (WHO 2020a). Bu hastalık 60 yaş üzeri ve kronik hastalığı olan kişileri daha çok etkilemesine rağmen gebe ve yenidoğanları da etkilemiştir (Sağlık Bakanlığı 2020a; Ovalı 2020). Özellikle preterm yenidoğanların immün sistemleri tam olarak gelişmediğinden semptomların daha ağır seyretme ihtimali daha yüksektir (Ovalı 2020). Prematüre bebek doğum ağırlığına bakılmaksızın 37. gebelik haftasından önce doğan bebektir. Prematüre bebekler ağırlık, fiziksel görünüm, immünolojik, nörolojik, solunum, gastrointestinal, kardiyovasküler, karaciğer ve böbrek fonksiyonları bakımından immatürdür (Çavuşoğlu 2019). COVID-19 hastası olan gebelerde ise preterm doğum oranlarının yüksek olduğu yapılan bazı çalışmalarla desteklenmiştir (London ve ark. 2020; Mullins ve ark. 2020). London ve arkadaşlarının, COVID-19 semptomları olan 46 gebe ile yaptığı çalışmada, preterm doğum oranı %27,3 olarak görülmüş ve bu oran normal dönemdeki preterm doğum oranından daha yüksektir. Bu çalışmaya göre semptomatik COVID-19 pozitif gebelerde preterm doğum oranı artmış olmasına rağmen asemptomatik COVID-19 pozitif gebelerde ise preterm doğum oranında artış görülmemiştir (London ve ark. 2020).

Pandemi sürecinde bu konu ile ilgili yapılan diğer çalışmada ise, COVID-19 hastası 32 gebeden 15'inin gebeliği 29-36 haftalar arasında sonlanmış ve preterm doğum gerçekleşmiştir. Bu süreçte, preterm doğum oranı %47 olup normal dönemdeki preterm doğum oranının üzerindedir (Mullins ve ark. 2020). Prematüre doğum oranının artmasının nedenleri arasında, COVID-19 virüsünün hayatımızın normal işleyişini ve iş hayatımızı ani değiştirmesi, fiziksel etkileşimlerimizin azalması, bulaşı önlemek için hijyen ve korunma yöntemlerine odaklanmanın artması sayılabilir. Bütün bu alışılmadık durumlar erken doğum için çeşitli risk faktörlerini etkilemiş ve bu risk faktörleri de erken doğum sendromunun oluşmasına neden olmuş olabilir (Hedermann ve ark. 2021).

Sağlık Bakanlığının bildirdiğine göre; Çin'de dokuz COVID-19 hastası olan anneden bebeğe plasenta yoluyla intrauterin vertikal geçişi tespit edilememiş olsa da, literatürde enfekte gebeden doğan bebekte doğumdan 2 saat sonra alınan kan tetkiklerinde SARS-CoV-2 IgM'nin yüksek olması ve bir başka çalışmada iki enfekte annenin plasentalarının incelenmesi sonucu plasenta villöz sinsityotroblastlarında SARS CoV-2 spike antijeninin varlığının gözlenmesi virüsün plasenta aracılığı ile olası vertikal bulaşı düşündürmüştür (Sağlık Bakanlığı 2021). Literatürde yer alan bu bilgilere bağlı olarak term ve preterm yenidoğanlarda COVID-19 virüsü; vertikal geçiş, damlacık yolu, hastane kaynaklı enfeksiyonlar ve enfekte annenin ya da diğer enfekte kişilerin yenidoğan ile yakın teması sonucu bulaşabilmektedir (Wang ve ark. 2020; Chen ve ark. 2020).

Prematüre bebeklerin vücut fonksiyonları ve immün sistemleri tam olarak gelişmediği, bu nedenle semptomların daha ağır seyredebileceği, pandemi sürecinde preterm bebeği olan ebeveynlerin ev ortamında bulaşmayı engellemek için term bebeği olan ebeveynlere göre koruyucu önlemlere daha fazla dikkat etmeleri önemlidir. Ayrıca pandemi sürecinde, prematüre bebeğe sahip olan ebeveynler prematüre bebek bakımı, emzirme, psikososyal destek, ekonomik ve yeterli sağlık hizmeti alma gibi konularda güçlükler yaşamaktadır. Bu nedenle; bu derleme, preterm bebeğe sahip ebeveynlere, ev ortamında bebek bakımında yaşadıkları güçlükleri azaltmak için önerilerde bulunmayı, onların bilgilencmelerini sağlamayı ve literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. Bulaşı Önlemede Yaşanılan Güçlükler

Prematüre bebeklerin vücut fonksiyonları gibi bağışıklık sistemleri de tam olarak gelişmediğinden enfeksiyonlara yatkınlıkları term bebeklere göre daha fazladır (Wilson ve ark. 2016). Bu nedenle COVID-19 virüsü prematüre bebekler için birçok risk faktörü oluşturmaktadır. Bulaşı önlemek için aileler, bu risk faktörlerinin farkında olmalı, fiziksel etkileşimlerini azaltmalı, hijyene odaklanmalı, doğruluğunu bilmedikleri ve emin olmadıkları konularda sağlık çalışanlarından yardım almalıdırlar (Hedermann ve ark. 2021). Evde bakılan prematüre bebeğin mutlaka tek kişilik odada olması, bebeği bakım veren kişi sayısının azaltılması

ve bakımın aynı kişiler tarafından verilmesi, bebeğin odasının düzenli havalandırılması, bebeğe bakım verirken ve odasına girmeden önce ellerin yıkanması ve maske takılması önerilir. Pandemi döneminde prematüre bebeği olan ebeveynlerin olabildiğince eve ziyaretçi kabul etmemesi ve bebeklerini kalabalıktan uzak tutmaları önemlidir. Bebeğin kullandığı biberon ve emzik gibi materyaller ısıya dayanıklı olmalı ve düzenli aralıklarla dezenfekte edilmelidir (Wang ve ark. 2020). Aileler, pandemi döneminde COVID-19 virüsünden bebeklerini korumak için koruyucu malzeme ve ekipman bulmakta güçlük yaşadıklarında bunları nereden ve nasıl temin edebilecekleri konusunda sağlık çalışanlarından bilgi almalıdırlar. Prematüre bebeğin annesinde COVID-19 semptomları geliştiğinde hem anne hem bebek test edilmelidir. Sağlık Bakanlığının, Mayıs 2021'de yayınladığı "Çocuk Hasta Yönetimi ve Tedavi" rehberinde, annenin testi pozitif bebeğin testi negatif ise annenin testi negatif olana kadar izolasyona altına alınması ve bu durumda annenin bebeğin odasına girmemesi ve bebeğin bakımının sağlıklı kişiler tarafından yapılması gerektiği önerisinde bulunulmuştur (Sağlık Bakanlığı 2021). DSÖ ise, annenin pozitif olması durumunda, annenin isteği doğrultusunda koruyucu önlemler alınarak bebeği ile bir arada kalabileceğini, özellikle ilk günlerde bebeğini emzirebileceğini ve bebek ile ten tene temas kurabileceğini ifade etmektedir (WHO 2020b). Bunun yanında anne asemptomatik ve COVID-19 testi negatif ise, bebek negatif ya da pozitif de olsa anne koruyucu önlemleri alarak bebeği ile birlikte aynı odada kalabilir (Sağlık Bakanlığı 2020a).

2. Prematüre Bebek Bakımında Yaşanılan Güçlükler

Prematüre bebeklerin evde bakımı zorlu ve karmaşık bir süreçtir. Bu zorlu süreç ebeveynlerin rol ve sorumluluklarının artmasına ve normal düzenlerinin değişmesine neden olur. Bu dönemde ebeveynler prematüre bebek bakımında güçlük yaşayabilir, taburculuk öncesi ve taburculuk sonrası dönemlerde birçok konuda bilgi ve desteğe gereksinim duyabilirler (Güneş 2018; Okumuş 2012). Prematüre bebeği olan aileler, term bebeği olan ailelerden daha fazla sağlık çalışanlarının desteğine ihtiyaç duyduklarını, evde bakım vermenin fiziksel olarak güçlüklerinin olduğunu ve ebeveynlerin rolünü değiştirdiğini ifade etmişlerdir (Boykova

2016). Yapılan çalışmalarda ebeveynlerin daha çok emzirme, banyo yaptırma, beslenme, göz bakımı, ağız bakımı ve kucağa alma-tutma gibi konularda güçlük yaşadıkları ve bilgiye gereksinim duydukları belirtilmiştir (Okumuş 2012; Boykova 2016).

Prematüre bebeği olan ebeveynlerin birçok konuda bilgi ve destek ihtiyacının artmasına karşın pandemi sürecinde yenidoğan hemşiresi ve ebelerin COVID-19 hastalarının bulunduğu servis ve kliniklerde görevlendirilmesi, sokağa çıkma kısıtlamalarının olması, sağlık merkezlerinin kapasitesinin üzerinde çalışması, sarf malzeme ve koruyucu ekipman yetersizlikleri ebeveynlerin yaşadığı güçlükleri gidermede engel oluşturmuştur (UNFPA 2020). Pandemi sürecinde, prematüre bebek ve annenin tıbbi sorunlarının olması durumunda sağlık ekibi enfeksiyon kontrol önlemlerini alarak evde yüz-yüze bakım verebilir. Bu dönemde hem sağlık personeli hem de aile üyeleri güvenliğini sağlamak için sosyal mesafeye uymalı ve kişisel koruyucu ekipmanlarını giymelidir. Bu ziyaretler taburculuk sonrası en az 1., 5., 10. günlerde yapılmalıdır. Prematüre bebeğin tıbbi bir sorunu yoksa ailenin ihtiyaç duyduğu ve güçlük yaşadığı konularda (banyo, emzirme, ağız bakımı vb.) bilgilendirme uzaktan yöntemlerle de yapılabilir (Işık ve ark. 2020).

2.1. Banyo

Yenidoğan bebeklerde erken ya da sık banyo yaptırmanın olası bulaşma riskini azaltıp azaltmadığı konusunda literatürde herhangi bir kanıt rastlanmamıştır (Mave ark. 2020). Pandemi sürecinde yenidoğan bebeğin bakımı ve banyosu mevcut öneri ya da rehberler doğrultusunda uygulanmalıdır (Moon 2020). Yenidoğan umliikal kord düşene kadar yıkanmamalı ve çok gerekli olduğunda silme banyo yapılabilir. Bebeğin banyo yapacağı yer yaklaşık 25-28 derece, banyo yapacağı suyun sıcaklığı ise 37-38 derece olmalıdır (Çavuşoğlu 2019). Pandemi sürecinde kaynaklarda preterm bebeğin banyosu ile ilgili bir bilgiye rastlanmasa da term yenidoğanlar için normalden farklı olarak olası bulaşın önlenmesi için bebeği yıkamadan önce, ailelerin banyoyu sulandırılmış çamaşır suyuyla (1:100 normal sulandırmada) (Sodyum hipoklorit Cas No: 7681-52-9) temizlemesi önerilmektedir (Sağlık Bakanlığı 2020b).

2.2. Kucağa Alma-Kucakta Tutma

Pandemi sürecinde bulaş riski nedeniyle ebeveynler bebeklerini kucaklarına alma ve onlarla ten tene temas konusunda ikilem yaşamaktadırlar. Literatürde bununla ilgili farklı görüşler olsa da uluslararası sağlık örgütlerinin yayınladıkları bilgilendirme rehberleri COVID-19 pozitif annelerin koruyucu önlemleri olarak (ellerini yıkama ve maske takma) bebeklerini kucaklarına alabileceklerini ve ten tene teması devam ettirebileceklerini ifade etmektedir (UNFPA 2020). Prematüre bebek ile annenin ten tene temasının anne-bebek bağlanmasını artırdığı, bebeklerin davranış ve gelişimleri üzerinde olumlu etki ettiği bilinmektedir. Bunlara ek olarak; prematüre bebeği kucağa almak ve onunla ten tene teması sağlamak, bebeğin ağrısını azaltır, sıcaklığını korur, solunum ve kalp hızını olumlu yönde etkiler (Çetinkaya ve Ertem 2017).

2.3. Emzirmede Yaşanılan Güçlükler

Anne sütünde COVID-19 virüsü olup olmadığı yapılan çalışmalarda hala araştırılmaktadır. Çin'de dokuz anne ile yapılan bir çalışmada yenidoğanın boğaz sürüntü örneği ve anne sütü ayrıntılı olarak incelenmiş ve COVID-19 virüsüne rastlanmamıştır (Chen ve ark. 2020). Sağlık Bakanlığı verilerinde ise doğum sonrası dönemde anne sütü aracılığı ile anneden bebeğe vertikal geçiş olasılığının olduğu belirtilmektedir (Sağlık Bakanlığı 2021). Bununla birlikte COVID-19 olan annelerin virüsü bebeklerine bulaştırıp bulaştırmadığına dair kanıtlar yeterli değildir. Ancak DSÖ yalnızca emzirmele COVID-19 enfeksiyonu olası riskleri değil aynı zamanda emzirmeye bağlı formül mama kullanımı ve ten tene temasın olmayışına bağlı meydana gelebilecek morbidite ve mortalite risklerinin de göz önünde bulundurulmasının önemini vurgulamıştır (WHO 2020b). Özet olarak, COVID-19 pozitif veya temas durumunda olan annelerin prematüre bebeklerini emzirmediklerinde bebeğin sağlığı üzerinde oluşabilecek riskler ayrıntılı ele alınmalı ve emzirme konusunda en doğru karar verilmelidir. DSÖ, annenin COVID-19 pozitif veya temaslı durumunda, annede semptom bulunmuyorsa emzirmenin koruyucu önlemlerle yapabileceğini önermektedir. Ayrıca preterm bebek anneleri, emzirmenin faydaları konusunda bilgilendirilmeli ve emzirmenin olası bulaşma risklerinden daha ağır bastığı konusunda bilgi verilmelidir (WHO 2020a). DSÖ, COVID-19 testi

onaylanmış ya da şüpheli olan annelerin yenidoğan bebekleri ile aynı odada kalabileceklerini, kanguru yöntemi de dahil ten tene temas kurabileceklerini ve doğumdan hemen sonra emzirmeleri gerektiğini belirtmiştir (WHO 2020b). Bütün bu uygulamaları yapmadan önce annelere hijyen kuralları ve koruyucu önlemler konusunda bilgilendirmeler yapılmalıdır. Annenin sağlık durumu bebeğini emzirmesini engelliyorsa annenin sütünün pompa yardımı ile sağılması gerekir. Sütü sağan kişi sağmadan önce ellerini sabunlu su ile yıkamalı ve maske takmalıdır. Süt sağılma işleminden sonra bebeği besleyecek kişi; besleme öncesi tekrar ellerini yıkamalı, annenin dokunduğu yüzeyleri dezenfekte etmeli ve maske takmalıdır (Sağlık Bakanlığı 2020a).

2.4. Ağız Bakımı

Prematüre bebeği olan ebeveynlerin bebeklerinin evde bakımında yaşadıkları güçlüklerden biri de ağız bakımındır. COVID-19 pandemi döneminde virüsün genellikle solunum yolu ile bulaştığı göz önünde bulundurulduğunda bulaşın önlenmesinde ağız bakımı önemlidir. COVID-19 enfeksiyonu olan ve evde izlenen yenidoğan bebeklerin ağız bakımı normal ağız bakımı protokolüne göre yapılmalıdır (COVID-19 Hemşirelik Bakımı 2020).

Bu dönemde ağızda mantar plakları ya da pamukçuk olan bebeklerin ağız bakımını yapmak gerekir. Bu durumların varlığında bir çay bardağı kaynatılıp ılıtılmış su ya da steril serum fizyolojik içine bir çay kaşığı soda karbonat konularak gazlı bez ya da ağız bakımı için geliştirilmiş özel setler, hazırlanan solüsyon içine batırılarak yumuşak hareketlerle bebeğin ağız temizlenmelidir. Her işlem sonunda farklı gazlı bez kullanılmalıdır ve işleme başlamadan önce işlemi yapacak kişi mutlaka ellerini sabunlu su ile yıkamalıdır. Eğer bebeğin ağızında sadece süt ya da besin kalıntıları varsa karbonat kullanmadan steril serum fizyolojik ya da kaynatılmış ılıtılmış su ile ağız içi silinir (Sağlık Bakanlığı 2017).

3. Psikososyal Destek Almada Yaşanılan Güçlükler

Prematüre bebeğe sahip olmak ebeveynlerde stres ve anksiyeteye yol açabilir, ebeveynlerin bebek bakımı konusunda bilgi gereksinimleri artabilir, yaşam kaliteleri olumsuz etkilenebilir, ebeveynler değişen rol ve sorumluluklara

uyum sağlamakta zorlanabilir, bakım vermede güçlük yaşayabilir ve psikososyal desteğe gereksinim duyabilirler (Amorim 2018). COVID-19 virüsünün yayılmasını önlemek için sokağa çıkma yasaklarının olması, prematüre bebeği olan ebeveynlerin yakınları ya da onlara destek verebilecek arkadaşlarından destek almaları olumsuz etkilenmektedir. Bu dönemde prematüre bebeği olan ve özellikle interneti olmayan ebeveynler, bebeğin bakımı ve stresle baş edebilme konularında psikososyal desteğe normal dönemden daha fazla gereksinim duymaktadırlar. UNICEF 2020 yılında yayınladığı raporda birçok ülkede yenidoğan hemşiresi ve ebelerin COVID-19 servislerinde görevlendirildiklerini, preterm ya da termde doğmuş bebeği olan ebeveynlere verilen eğitim ve psikososyal desteğin azalmasına neden olduğunu belirtmiştir (UNICEF 2020). Ayrıca salgın döneminde ebeveynler, bulaş riskini artırdığı gerekçesiyle sağlık kuruluşuna gidip sağlık hizmeti almada zorluk yaşamışlar ve birçok konuda sağlık kurumlarına gidememiş ya da gitmeyi ertelemişlerdir. Bu durum ebeveyn ve prematüre yenidoğanların sağlığını olumsuz etkilemiştir.

4. Ekonomik Güçlükler

Prematüre bebeği olan ebeveynlerin; bebek bakımı, duygusal, sosyal, fiziksel desteğin yanında ekonomik desteğe de gereksinim duyduklarını ve bu ailelerin ekonomik olarak güçlük yaşadıkları saptanmıştır (Balacan ve ark. 2020). Ebeveynlerin maddi ve manevi ihtiyaçları COVID-19 pandemisi sürecinde daha da artmıştır. Bu dönemde prematüre bebeği olan aileler daha çok sağlık harcaması yapmış ve virüsün bulaşmasını önlemek için koruyucu ekipman ve malzeme almıştır. Ayrıca bu dönemde COVID-19 pandemisinin yayılmasını kontrol altına almak ve önlemek için sokağa çıkma yasağının olması, birçok işyerinin kapanması, bu durumdan birçok işçi ve işverenin ekonomik olarak olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Birinci ve Bulut 2020). Bu dönemde, ekonomik olarak etkilenen ailelere sosyal hizmet sunan kuruluşların belirtilmesi oldukça önemlidir (Birinci ve Bulut 2020). Prematüre bebeği olan ve ekonomik olarak güçlük yaşayan aileler bu sosyal kuruluşlara başvurabilirler. Bu konuda ailelerin pediatri hemşiresi ya da ebe tarafından bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi oldukça önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19 pandemi sürecinde yenidoğan bebeği olan aileler birçok konuda ikilem yaşamaktadırlar. Özellikle de prematüre bebeği olan aileler evde bebek bakımı ile ilgili bilgi ve desteğe gereksinim duymuşlardır. Pandemi sürecinde bütün dünyada sokağa çıkma kısıtlamalarının olması prematüre bebeği olan ailelerin yakın akraba ve arkadaşlarından destek almalarını ve bulaş riski nedeniyle ailelerin sağlık kuruluşlarına istedikleri zaman gitmelerini engellemiştir. Sokağa çıkma kısıtlamalarının olduğu bu dönemde yenidoğan bebeği olan ebeveynlerin istedikleri zaman bilgi ve desteğe ulaşması ve bulaş riskini azaltmak için tele-sağlık sistemlerinin oluşturulması gerektiği önem kazanmıştır. Bu sistemle yenidoğan hemşireleri ve ebeler prematüre bebeği olan ebeveynlere bebeğin bakımı ile ilgili konuları uygulamalı olarak doğru bir şekilde videoya çekip sistem üzerinden ailelere izletebilir ve ailenin ihtiyaç duyduğu her konuda bilgilendirme yapabilirler. Ayrıca yenidoğan hemşiresi ve ebeler, psikososyal desteğe ihtiyacı olan ailelere yardımcı olabilir ve ekonomik koşulları yetersiz aileleri yardım alabilecekleri sosyal destek kuruluşlarına nasıl başvurabilecekleri konusunda bilgilendirebilirler.

YAZARLIK KATKISI

Fikir/kavram: SE,RY; Tasarım: SE,RY; Danışmanlık: RY; Veri toplama: SE; Analiz ve/veya yorum: SE,RY; Kaynak tarama: SE; Makalenin yazımı: SE RY; Eleştirel inceleme: SE RY

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

FİNANSAL DESTEK

Yazarlar tarafından finansal destek almadıkları bildirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Amorim M, Silva S, Kelly-Irving M, Alves E. (2018). Quality of life among parents of preterm infants: A scoping review. *Qual Life Res.* 27(5): 1119-1131.
- Balacan Z, Karaçam Z, Güneş ÖG. (2020). Ebeveynlerin prematüre bebeğe sahip olmaya ilişkin deneyim ve gereksinimleri. *EGEHFD*, 36(3): 133-144.
- Birinci M, Bulut T. (2020). Covid-19'un sosyo-ekonomik yönden dezavantajlı gruplar üzerindeki etkileri: Sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme, *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1): 62-68.

- Boykova M. (2016). Life after discharge: What parents of preterm infants say about their transition to home? *Newborn and Infant Nursing Reviews*, 16(2): 58- 65.
- Chen H, Guo J, Wang C, Luo F, Yu X, Zhang W, Li J, Zhao D, Xu D, Gong Q, Liao J, Yang H, Hou W, Zhang Y. (2020). Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: A Retrospective Review of Medical Records, (395): 809-15.
- Chen Y, Peng H, Wang L, Zhao Y, Zeng L, Gao H, Liu Y. (2020). Infants born to mothers with a new Coronavirus (COVID-19). *Front Pediatr*. 16(8): 104.
- COVID-19 Hemşirelik Bakımı (2020). http://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/868fb7d9/2020_6/ghf-covid-19-hemshirelik-bakimi-7d8ed7e3.pdf (Erişim Tarihi: 23.01.2021).
- Çavuşoğlu H. (2019). Çocuk Sağlığı Hemşireliği. Genişletilmiş 11. Baskı, Cilt 2. Sistem Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Çetinkaya E, Ertem G. (2017). Ten tene temasın anne-preterm bebek üzerine etkileri: sistematik inceleme, Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 14(2): 167-175.
- Güneş BN. (2018). Prematüre bebeği olan annelerin evde izleminin bebeğin bakımında yaşadıkları sorunlara, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Programı Doktora Tezi.
- Hedermann G, Hedley PL, Baekvad-Hansen M, Hjalgrim H, Rostgaard K, Pooririsak P, Breindahl M, Melbye M, Hougaard DM, Christiansen M, Lausten-Thomsen U. (2021). Danish premature birth rates during the COVID-19 lockdown, *Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed.*, (106): 93-95.
- İşık G, Yeşilçınar İ, Avcı ÇS, Ören TDE, Öçal ES, Cetişli EN. (2020). COVID-19 enfeksiyonunun antenatal, intrapartum ve postpartum yönetimi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(2): 93-98.
- London V, McLaren Jr R, Atallah F, Cepeda C, McCalla S, Fisher N, Minkoff H. (2020). The Relationship Between Status at Presentation and Outcomes Among Pregnant Women with COVID-19. *American Journal of Perinatology*, 37(10): 991.
- Ma X, Zhu J, Du L. (2020). Neonatal management during coronavirus disease (COVID-19) outbreak: Chinese experiences. *Neoreviews*, 293.
- Moon T. (2020). Guidelines for the care of obstetric patients with suspected or confirmed COVID-19 infection and their newborn infants. PEER Lib Proj. https://escholarship.umassmed.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1027&context=liberia_peer (Erişim Tarihi: 21.01.2021).
- Mullins E, Evans D, Viner RM, O'Brien P, Morris E. (2020). Coronavirus in pregnancy and delivery: Rapid review. *Ultrasound Obstet Gynecol*, 55(5): 586-592.
- Okumuş N. (2012). Prematüre ve Sorunlarına Genel Bakış. Numan O. (Editör). *Hayata Prematüre Başlayanlar*. Ankara: Aysun Yayıncılık.
- Ovalı F, (2020). Yenidoğanlarda COVID-19 Enfeksiyonları, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1): 23-35.
- Sağlık Bakanlığı (2017). Temel Yenidoğan Bakımı. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/cocuk_ergen_db/dokumanlar/yayinlar/Kitaplar/1.2_revizyon_19.11.2019_Temel_Yenidogan_Bakimi_Kitabi_1.pdf (Erişim Tarihi: 23.01.2020).
- Sağlık Bakanlığı (2020a). COVID-19 Nedir? <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Sağlık Bakanlığı (2020b). <https://www.sanko.edu.tr/wp-content/uploads/2020/03/Saglik-Bakanligi-COVID-19-rehberi-23032020.pdf.pdf> (Erişim Tarihi: (21.01.2021).
- Sağlık Bakanlığı (2021). Çocuk Hasta Yönetimi ve Tedavi, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/40739/0/covid19rehbericocukhastayonetimivetedavipdf.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2021).
- UNFPA (2020). COVID-19 Gebelik ve Annelik Bakım Hizmetlerine İlişkin Teknik Bilgi Notu Paketi. turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa_covid19_gebelik_ve_anne_bakim_hizmetleri_turkce.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2021).
- UNICEF (2020). <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/hamile-kad%C4%B1nlar-ve-covid-19-salg%C4%B1n%C4%B1-s%C4%B1ras%C4%B1nda-d%C3%BCnyaya-gelen-bebekler-kapasitesi> (Erişim Tarihi: 21.01.2021)
- Wang J, Qi H, Bao L, Li F, Shi Y. (2020). A contingency plan for the management of the 2019 novel coronavirus outbreak in neonatal intensive care units. *The Lancet Child and Adolescent Health*. 4: 258-9.
- Wang SS, Zhou X, Lin XG, Liu YY, Wu JL, Sharifu LM, Hu X L, Rong ZH, Liu W, Luo XP, Chen Z, Zeng WJ, Chen SH, Ma D, Chen L, Feng L. (2020). Experience of clinical management for pregnant women and newborns with novel coronavirus pneumonia in Tongji Hospital, China. *Curr Med Sci*. 40 (2): 285-289.
- Wilson CB, Lizet V, Maldonado YA. (2016). *Developmental Immunology and Role of Host Defenses in Fetal and Neonatal Susceptibility to Infection*. Remington, J. S., Klein, J. O. Editörler. *Infectious Diseases of the Fetus and Newborn Infant*. 8th Edition. Philadelphia: WB Saunders Company.
- World Health Organization (2020a). Clinical management of COVID-19: Interim guidance (27 May 2020). Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization (2020b). Breastfeeding and COVID-19, Scientific brief (23 June 2020).